

III.1. Expresivitatea

Vorbitorii unei limbi înțeleg noțiunea de expresivitate prin prisma valorilor de sens din limba istorică, nu din unghiul metalimbajului științific, așa că un prim răspuns la întrebarea „Ce este expresivitatea?” poate fi formulat prin cercetarea sensurilor fixate, în acord cu spiritul limbii folosite de vorbitori, în definițiile lexicografice furnizate de dicționare, ipoteza de lucru fiind că în tezaurul lexico-semantic al limbii se păstrează sensuri apropiate de accepția pe care cercetătorii interesați de studierea valorilor stilistice o dau conceptului la care ne referim. De pildă, dacă se ia ca reper adj. fr. *expressif*, etimonul adj. rom. *expresiv*, se poate observa că, în limba franceză¹, adj. *expressif* avea, în secolul al XV-lea, sensul ‘*signalé*’ (‘care se distinge clar de altceva’), iar în secolul al XVII-lea era înregistrat cu sensul ‘qui exprime bien’ (‘care exprimă bine’). *Expresiv*² însemna, deci, *distinctiv*, *adecvat*,

¹ Cf. [http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=2439962655](http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=2439962655;);

² În terminologia lingvistică românească și nu numai, atributul *expresiv* este folosit cu valori strâns înrudite cu sensurile din franceză, fapt accentuat de accepțiile date unor metatermeni precum *competență expresivă*, *funcție expresivă*, *procedeu* sau *trăsătură expresivă* etc.

Competența expresivă „se referă la a vorbi în situații determinate și cu privire la anumite lucruri, cu anumiți interlocutori” (Coșeriu 1992-1993: 36) și se află în relație cu existența unor „norme pentru tipuri de texte” (*idem*). Competența expresivă reflectă *adecvarea*.

Funcția expresivă „are ca scop exprimarea directă a atitudinii vorbitorului față de cele spuse de el”, pentru a produce „impresia unei anumite emoții, fie adevărate, fie simulate” (Jakobson 1964: 88) și aduce în prim plan individualitatea comunicativă a vorbitorului. În orice act de comunicare lingvistică, actualizarea funcției

potrivit. Pe terenul limbii române, autorii *Dicționarului de neologisme* (1986: 427) definesc substantivul *expresivitate* drept „calitatea de a fi expresiv; exprimare vie, clară, plastică”. În același dicționar, adj. *expresiv* înseamnă: „care exprimă ceva plastic, viu; sugestiv, elocvent (*despre opere artistice*) care evocă imagini vii (*despre ochi, față etc.*) care reflectă puternic stări sufletești interioare [cf. fr. *expressif*]”.

Definițiile cuvintelor din limba istorică, deși mai „slabe” decât definițiile „tari” date de specialiști metatermenilor cu care ei lucrează, scot în relief relația dintre expresivitate și imagine, pe de o parte, sau dintre expresivitate și afectivitate, pe de altă parte. Se poate, deci, aprecia că expresivitatea este reprezentarea lingvistică a imaginației și afectivității. În câmpul de preocupări al stilisticii, noțiunea a cunoscut numeroase definiții.

De exemplu, în stilistica românească se pot identifica cel puțin trei viziuni științifice concretizate în direcții relativ bine delimitate: *influența idealismului german* (K. Vossler – D. Caracostea), *orientarea socio-stilistică* (Ch. Bally – I. Iordan) și *stilistica integrală* (T. Vianu). În continuarea teoriei lui K. Vossler³ (1972: 7), potrivit căruia orice limbă naturală reprezintă

expresive guvernează manifestarea atitudinilor protagonistului (sau protagoniștilor) comunicării.

Procedeu sau trăsătură expresivă este orice „mijloc fonetic, morfologic, sintactic, lexical sau prozodic care permite reliefa stilistică a unei părți de enunț” (Bidu-Vrânceanu et al., 2001: 209).

³ Karl Vossler (1872-1949) este un romanist german considerat unul din întemeietorii idealismului în lingvistică. Pe calea interpretativă deschisă de Benedetto Croce și ca reacție critică față de preceptele teoretice ale neogramaticilor, Vossler va dezvolta ceea ce posteritatea consideră a fi lucrarea-manifest a școlii idealiste, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* [*Pozitivism și idealism în lingvistică*, 1904].

Idealismul este direcția de cercetare istorică a limbii ce are ca țel explicarea relațiilor de cauzalitate între faptele de limbaj. Ca expresie și creație a spiritului uman, limba teazaurizează cunoașterea omului despre sine și despre lume. Istoria limbii este, în esență, o istorie a formelor de expresie pe care o colectivitate umană

un moment stilistic specific, sau, mai precis, o realizare variabilă, determinată istoric, a „marii și unicei comunități de limbă care înfrățește omul cu universul” (*idem*: 25), D. Caracostea dezvoltă în manieră originală ideea vossleriană că „în fiecare limbă națională se ascunde o intenție artistică, un arhitect, pe care nu-l substituim, nici nu-l inventăm noi. El este reprezentat de însăși limba respectivă în calitatea ei de unitate lingvistică individuală” (Vossler 1972: 8).

În concepția lui Caracostea (2000: 15), trăsăturile expresive ale limbii pun în lumină „mireasma proprie și farmecul fiecărei limbii”. Expresivitatea - susține stilisticianul român - este inerentă limbii și se concretizează în „trăsături obiective, care constituie un ansamblu de semnificații și valori” (*idem*: 10). Aceste „virtualități expresive ale limbii” (*idem*: 13), denumite *esteme*⁴, își au originea în necesitatea „organică a chipului de a vedea lumea concretizat în limbă”⁵. Citindu-l pe Humboldt, Caracostea se declară

le dezvoltă și le valorifică pentru a reliefa o perspectivă asupra lumii. Spiritul limbii este forța care oglindește expresia individualității vorbitorului, limba nefiind decât energia acestei individualități creatoare. Prin raportare la concepția filosofică a lui Wilhelm von Humboldt, idealii consideră că limba este o activitate internă, un produs al unei activități spirituale, o intuiție asupra lumii, iar sarcina lingvistului este de a cerceta limba întocmai cum criticul se raportează la creația artistică. Activitatea științifică a lui Vossler a fost bogată și originală, însă ecurile școlii sale nu au depășit cadrul lingvisticii romanice și al criticii literare.

⁴ „Este nevoie de un cuvânt care să cuprindă în generalitatea lui toate aceste aspecte ale limbii vorbite câte au nu o simplă valoare afectivă (Bally), ci una de expresivitate estetică. Nu știu dacă cineva a creat, prin analogie cu termeni ca „fonem” și „morfem”, cuvântul *estem*. Deși are unele inconveniente, nu găsesc altul mai potrivit pentru a defini conceptul de care am nevoie. Prin el s-ar putea preciza punctul de vedere estetic, extinzându-se cuvântul la toată sfera aspectelor limbajului, de la unele realități fonetice la structurile sintactice. Astfel, stil și stilistică rămân noțiuni mai complexe dominate de ideea de totalitate proprie creațiilor poetice.” (Caracostea 2000: 113).

⁵ De altfel, acesta este unul din argumentele invocate de Caracostea, pentru a evidenția particularitățile prin care teoria sa se deosebește *fundamental* – termenul este folosit chiar de stilisticianul român – de concepția idealistă a lui K. Vossler.

partizantul ideii că limba este un ansamblu de semne ideale, de virtualități semnificative cu dimensiune expresivă intrinsecă: „După cum geometrul lucrează cu raporturi spațiale ideale, iar chimistul cu raporturile posibile dintre elemente, tot astfel limba poate și trebuie privită și ca o totalitate de semne ideale, față de care feluritele rostiri individuale sunt aproximații. (...) Observând limba noastră pe buzele sătenilor, ai foarte rar prilejul de a nota o simplă comunicare a unei judecăți desfăcute de afectivitate. Dimpotrivă, aproape că nu e moment al vorbirii în care să nu apară o trăsătură afectivă, nedespărțit însoțită de un aspect expresiv. În realitatea ei permanentă, limba este deci expresivitate” (Caracostea 2000: 11).

Spre deosebire de viziunea lui D. Caracostea, învățat care admite că sursa primară a expresivității este limba însăși, prin latențele ei, concepție de altfel împărtășită de idealisti, Iorgu Jordan (1975) consideră că expresivitatea este produsul stărilor sufletești. Faptele de limbă care satisfac „nevoia de a da curs liber emoției” (Jordan 1975: 13) sunt numite „expresive, pentru motivul că ele exprimă mai exact, mai complet decât celelalte, stările noastre sufletești de natură afectivă” (*idem*). Totodată, Jordan delimitează și factorii care guvernează înnoirea expresivă a faptelor de limbă: *variabilitatea*⁶ și *noutatea*⁷.

Trăsăturile expresive ale faptelor de limbă apar la nivel fonetic [de exemplu, *accentul stilistic*, prezent în rostirea unor „calificative pronunțate de un om indignat, furios: *ppăcătosul! mmizerabile!, nnebunilor! ccanaliile!*” (Jordan 1975: 50)], la nivel morfologic [de pildă, folosirea persoanei a III-a în locul persoanei

⁶ „Expresivitatea variază de la un cuvânt la altul, ba și de la o epocă la alta sau chiar la de la un individ la altul pentru unul și același cuvânt” (Jordan 1975: 13).

⁷ „Noutatea este un factor important în ceea ce putem numi, cu toată dreptatea, viața cuvintelor, adică sufletul pus în ele de subiectele vorbitoare: cu cât un cuvânt e mai nou (și nu numai în sens cronologic), cu atât poate avea o expresivitate mai mare, fiindcă n-a fost prea des întrebuințat și, în consecință, își păstrează frăgezimea semantică, plasticitatea, vigoare” (Jordan 1975: 13).

a II-a, pentru a marca atitudinea locutorului față de interlocutor: *respect*: „dacă ordonă domnul locotenent, mă arunc și-n foc” (Iordan 1975: 104); *tandrețe*: „ce poznă a mai făcut băiețelul mamei?”; *politețe*: „Unde merge domnu?”; *ironie*: „păi, da! io-mi bat gura, da’ domnu’ n-aude!” etc.], la nivel sintactic [de exemplu, imprecățiile și blestemele: „*bată-l Dumnezeu (să-l bată)!*”; *trăsni-l-ar Sfântul (să-l trăsnească)!*] și la nivel lexical [de exemplu, pletora semantică: „*a crăpa* ‘a suferi’; ‘a mânca enorm’; ‘a muri’” (Iordan 1975: 313)].

Întocmai ca *afectivitatea*, *fantezia*⁸ este considerată un alt mare izvor al expresivității, iar această conjuncție între afecte și imaginație relevă influența pe care școala idealistă a avut-o asupra lui Iordan. Subliniind caracterul prin excelență individual al fanteziei, savantul reușește să recupereze și să așeze pe principii adecvate ideea de libertate de expresie. Numai dacă se ia în considerație acțiunea eliberatoare a fanteziei se poate înțelege și accepta ideea libertății de expresie a vorbitorilor (Iordan 1975: 307). Fructificarea mai atentă a resurselor interpretative pe care le postulează noțiunea de fantezie, i-ar fi permis lui Iordan să pună în lumină nu dihotomia stilistică lingvistică - stilistică estetică, așa cum a conceput-o sub influența viziunii lui Bally, ci continuitatea, în sensul libertăților de expresie, dintre fantezia vorbitorului, ilustrată, în conversație, prin determinări contextual-dinamice cu finalitate expresiv-afectivă, și fantezia scriitorului, ilustrată, în opera literară, prin generarea de lumi cu finalitate expresiv-estetică.

Concepția stilistică a lui Tudor Vianu reprezintă, după cum am arătat⁹, o viziune științifică echilibrată, caracterizată de armonizarea și valorificarea aspectelor centrale ale celor două

⁸ „Fantazia, celălalt izvor al faptelor de limbă care ne preocupă în această lucrare, este o însușire strict individuală, care nu atârână nici de poziția omului în societate, nici de formația lui intelectuală și morală” (Iordan 1975: 307, nota 1).

⁹ V. capitolul I.2.

direcții, școala idealistă germană și sociostilistica elvețianului Ch. Bally. Pe baza observației că orice fapt lingvistic format dintr-un nucleu al comunicării și o zonă expresivă este „în aceeași vreme „reflexiv” și „tranzitiv”” (Vianu 1968: 32), savantul român arată că există o dinamică fundamentală a comunicării verbale în care sunt angajați vorbitorii și limba pe care ei o folosesc ca mijloc de comunicare. Acțiunea celor două intenții, reflexivitatea și tranzitivitatea, guvernează nu numai procesele de osificare lingvistică, ci și pe cele de reînnoire expresivă a limbii.

Gramaticalizarea¹⁰, adică procesul gradat prin care „nucleul comunicării tinde să absoarbă zona lui expresivă” (*idem*: 46), reflectă acțiunea intenției tranzitive. Procesul contrar gramaticalizării determină dezvoltarea zonei expresive (*idem*: 48) și ilustrează acțiunea intenției reflexive a limbajului. Cooperarea dintre cele două intenții ale limbajului îndreptățește afirmația că, în opera literară, ca și în vorbire, se amestecă, în doze variate, două straturi stilistice: inspirația personală și tradiția obștească (Vianu 1968: 22).

Din perspectiva concepției lui Vianu, „obiectul de cercetare al stilisticii îl reprezintă opozițiile expresive, circumscrise în primul rând zonei expresivității individuale, dar, prin aceasta, și raportului dintre zona expresivității individuale și nucleul (noțional) al comunicării” (Irimia 1999: 14). Drept urmare,

¹⁰ Exemplele date de Vianu pentru a ilustra procesul de gramaticalizare sunt foarte sugestive: „Cine mai simte oare, în expresii ca: *oamenii se îmbulzesc* sau *în mintea cuiva se încheagă un gând*, metafora pe care au creat-o înaintașii noștri atunci când au vrut să spună că oamenii se înghesuiesc întocmai cum se adună în săculețe bulzii de caș sau că un gând se formează în mintea cuiva și ia forme precise, așa cum prinde laptele cheag ? Aceste vechi metafore pastorale, apărute în legătură cu cele mai vechi îndeletniciri ale românilor, s-au gramaticalizat cu timpul, prin absorbția tuturor notelor expresive, a tuturor valorilor stilistice în nucleul comunicării” (Vianu 1968: 47). Stilisticianul arată că, pe lângă structurile gramaticalizate există și fapte de limbă – frecvente în limba populară și în argouri - care nu și-au pierdut coloratura stilistică.

concepția lui Tudor Vianu și a cercetătorilor care-i împărtășesc viziunea științifică se întemeiază pe ideea că expresivitatea ține de dinamica opozițiilor expresive, adică a relațiilor între elementele care formează zona expresivității, pe de o parte, și a legăturilor între constituenții nucleului comunicării și cei ai zonei expresive, pe de altă parte. Astfel, în enunțul „*Clopotele începură a bate dulce și trist, de la bisericile târgului*”¹¹, opoziția se poate stabili, nu numai între determinanții structurii verbale *începură a bate*, adverbele *dulce și trist*, a căror vecinătate generează un efect stilistic de sorginte oximoronică, ci și între nucleul comunicării și zona expresivității. Prin învecinarea predicatului complex *începură a bate* cu epitetele *dulce și trist*, rezultă un efect stilistic de *umanizare*.

În lumina considerațiilor lui Vianu, se poate accepta că expresivitatea este concretizarea discursivă/ textuală a unui ansamblu de valori stilistice generate prin opoziții și dezvoltate în conformitate cu posibilitățile și condiționările impuse de tradiția folosirii semnelor de către vorbitorii unei limbi. În funcție de context, expresivitatea potențează profilul stilistic al unui idiom și viziunea particulară a unui agent uman asupra lumii, fie acesta individul, grupul sau națiunea.

Nu doar agentul, ci și alți factori participă la conturarea configurației expresive a unui act lingvistic. Se poate evalua, spre exemplu, importanța pe care o are factorul specializării în exprimarea anumitor conținuturi lingvistice (v. infra). De interes mai poate fi și convenția metodologică de a stabili un reper valoric neutru sub aspect stilistic, *expresivitatea zero*. Prin luarea în considerare a conceptului de expresivitate zero, opozițiile prin care se dezvoltă valorile stilistice pot fi discutate în cheie binară, \emptyset - [+ ~], în care simbolul \emptyset reprezintă constituentul neutru sub aspect stilistic, iar simbolul [+ ~] reprezintă constituentul

¹¹ Exemplul citat de Vianu (1968: 34) este preluat din opera lui Mihail Sadoveanu.

expresiv. În literatura de specialitate, noțiunea de *expresivitate zero* este invocată pentru a motiva existența unui standard normativ în raport cu care pot fi judecate și analizate diversele valori stilistice. Deși, în teorie, această convenție metodologică permite o bună „măsurare” a valorilor stilistice, în practică nu s-au dezvoltat foarte multe studii care să dezvăluie în chip amănunțit rolul pe care îl joacă angajarea expresivității zero în analiza unor eșantioane vii de limbă.

Categoriile de expresivitate. Dacă teoriile menționate reflectă diversitatea punctelor de vedere asupra constituirii expresivității, modelul impus de R. Jakobson a fost valorificat, în stilistica românească, de Ion Coteanu (1973: 73-79), pentru a defini expresivitatea ca funcție și pentru a realiza o clasificare a tipurilor de expresivitate. Lingvistul român acordă atenție relației dintre *stil* și *expresivitate*, apreciind că suprapunerea, până la confundare, între cele două concepte reprezintă o „exagerare care poate fi urmărită istoric” (Coteanu 1973: 73). După un parcurs critic al celor mai importante teorii contemporane privind expresivitatea, învățatul avansează propria clasificare a tipurilor de expresivitate: *latentă* în cuvânt și *dedusă* din context, realizată independent de tipologia propusă de Jaroslav Zima, care deosebește trei tipuri de expresivitate: *inerentă* (redată, de pildă, prin onomatopee), *aderentă* (provenită dintr-o modificare încorporată ulterior în cuvânt) și *contextuală* (generată de relațiile cuvintelor în context). Dacă se acceptă că procesele care îmbogățesc potențialul de semnificare al unităților limbii rodesc, mai întâi, ca inovații contextuale adoptate și răspândite într-o comunitate lingvistică, tipologia lui Zima este formată, de fapt, din două categorii: *expresivitate inerentă* și *expresivitate aderent-contextuală*.

Prin raportare la concepția lui Jakobson, Coteanu (1973: 75) consideră că două dintre funcțiile teoretizate de marele savant

(*expresivă și poetică*) motivează „distincția dintre expresivitate și estetică”. Astfel, expresivitatea spontană, prezentă la Jakobson ca funcție emotivă, îl „privește exclusiv pe emițător” (*idem*) iar expresivitatea deliberată, prezentă la Jakobson ca funcție poetică, „privește mesajul” (*ibidem*).

Dacă, „într-un număr de cazuri”, atitudinea emițătorului „este spontană, iar, într-altul contemplativă și dacă în prima ipostază o numim afectivitate, expresivitate, funcție expresivă sau emotivă, iar în a doua, afectivitate, expresivitate, dar și element cu funcție estetică sau poetică, aspectele teoretice implicate în această terminologie își găsesc soluția în următoarea formulă: *expresivitatea spontană* este manifestarea verbală a emoției corespunzătoare, în timp ce *expresivitatea deliberată* este manifestarea verbală a emoției contemplative. Evitarea conștientă a efectelor verbale ale emoției spontane poate să ducă la un limbaj voit neutralizat, numit ‘intelectual’, dar poate să ducă și la un limbaj marcat artistic prin emoția contemplativă” (Coteanu 1973/I: 75-76).

Cele două tipuri de expresivitate, spontană și deliberată, sunt, în esență, modalități de manifestare a expresivității într-un text, nu categorii de manifestări expresive, aspect admis de Coteanu (1973: 75), când afirmă că „emițătorul poate să alcătuiască un mesaj ca răspuns la un stimulent exterior direct sau ca urmare a unor îndelungi reflecții”.

Prin urmare, deosebirea între expresivitatea spontană și cea deliberată nu oferă răspunsul la întrebarea „De câte feluri este expresivitatea?”, ci este o soluție a problemei „În ce mod se dezvoltă expresivitatea?”.

Distincții mai precise privind existența unor categorii de expresivitate îi aparțin lui D. Irimia (1999: 16), care deosebește *expresivitatea stilistică* de cea *artistică* și de cea *poetică*. În termenii profesorului ieșean, *expresivitatea stilistică* poate fi identificată „în interiorul întrebuirii limbii în procesul de

comunicare curentă” și își are originea în „coexistența celor două dimensiuni ale ființei umane: *afectivă și imaginar-creatoare*”.

Expresivitatea artistică, guvernată de funcționarea principiului creativității „în limitele sistemului lingvistic”, rezultă din „întrebuințarea limbii în scopul generării de valori artistice” și se concretizează „în întemeierea de lumi semantice autonome în raport cu lumea extraverbală, dar nu independent de aceasta” (*idem*).

Se poate vorbi de *expresivitate poetică*, „dacă principiul creativității funcționează în sensul instituirii unui nou sistem de semne, în interiorul, este adevărat, dar în opoziție funcțional-semantică cu sistemul limbii naționale, în strânsă legătură cu recuperarea esenței originare a limbii - de spațiu în care ființa umană intră în comunicare cu lumea” (*ibidem*).

În acord cu tipologia propusă, Irimia (1999: 16) argumentează că organizarea și funcționarea opozițiilor expresive „în interiorul diferitelor tipuri de expresivitate” determină generarea „diferitelor categorii de stiluri”. De altfel, această poziție științifică se situează în continuitatea ideilor lui Vianu despre identitatea stilisticii ca știință interesată de studierea variației stilistice în limba istorică (Irimia 1999: 16).

Nivele de manifestare a expresivității. În orice act de comunicare verbală, expresivitatea se cuvine interpretată ca manifestare a unei individualități (a limbii, a interlocutorului, a cadrului de desfășurare a comunicării). Această afirmație trebuie înțeleasă în lumina considerațiilor coșeriene despre inovația lingvistică: „Inovația e totdeauna individuală, strict individuală. Însă trebuie să înțelegem că asta nu înseamnă că a făcut-o un singur individ; inovația e tot individuală chiar dacă au făcut-o cincizeci de indivizi” (Coșeriu 1996: 72). Așadar, atributul *individuală* din afirmația „inovația e totdeauna strict individuală” nu face numai decât referire la indivizii implicați în activitatea de

comunicare ci evidențiază caracterul distinctiv al oricărei inovații. Individualitatea stilistică a limbii determină articularea unor nivele de manifestare a expresivității. Cu alte cuvinte, expresivitatea are caracter distinctiv chiar dacă ne raportăm la un act lingvistic, la un idiolect, la limbajul unui grup sau la limba unei națiuni. Se poate, deci, valida existența unui specific expresiv manifestat la nivel individual, la nivel colectiv și la nivel general (național).

La nivel individual, caracterul distinctiv al expresivității este generat prin selecția și combinarea semnelor limbii de către un singur vorbitor, pentru a comunica și pentru a se comunica (Vianu 1968: 32). În vorbirea cotidiană, expresivitatea se poate dezvolta fie prin relațiile între diverse semne lingvistice, fie cu ajutorul elementelor suprasegmentale (intonație, accent, tempo), care pun în lumină stilul individual al vorbitorului. Valoarea expresivă a elementelor paralingvistice se conjugă cu substanța semantică a comunicării și reflectă personalitatea comunicativă a locutorului. Cercetările actuale de analiza conversației demonstrează că „unii vorbitori sunt, prin structura lor psihologică, mai nerăbdători, ceea ce se reflectă în stilul lor de a vorbi (tempo mai rapid, pauze scurte, formulări sintactice reduse sau eliptice etc.)” (Dascălu Jinga 2006: 184).

La nivel colectiv, individualitatea expresivă își are originea în conformarea exprimării cu un anumit *tip de cunoaștere* (Irimia 1999: 66) și cu un anumit domeniu al activității omenești (Riesel apud Vianu 1968: 44) și ilustrează existența unui stil de limbă (Coșeriu 1994: 101). De exemplu, ceea ce vorbitorii obișnuiți numesc *durere de cap*, în stilul științific medical poartă numele de *cefalee* sau *cefalalgie*. În chimie, *oțetul* (< lat. *acetum*) este o soluție de *acid acetic* (CH₃-COOH) în concentrație de 3-9%. Pentru un botanist, planta numită *sunătoare* are denumirea științifică *Hypericum perforatum*, dar pentru vorbitorii din diverse regiuni românești aceeași plantă are denumiri metaforice, extrem de

sugestive, prin care se pune în evidență fie asumarea spiritualității creștine (*iarba-crucii*, *iarba-lui-Sf. Ioan*, *iarba-sânelui*) sau potențarea dimensiunii empirice a cunoașterii pe care vorbitorul o are despre planta respectivă, considerată ca plantă medicinală sau magică (*buruiană-de-năduf*, *floare-de-năduf*).

Tot sub umbrela variației stilistice, acțiunea de *a fura* se exprimă prin termeni care reflectă registre diferite: *a sustrage* (formal), *a ciușdi* (regional, în Bucovina), *a șterpeli* (familiar), *a mangli* (argotic).

Prin prisma unor astfel de exemple se observă că variația stilistică este determinată, la nivel de grup, de un complex de factori: cognitivi, ideologici, socio-culturali, profesionali etc.

La nivel general, specificul expresiv rezultă din „caracterul consultativ” al „ansamblului de posibilități” ale unei limbi, adică de coordonatele „care indică drumuri deschise și drumuri închise” (Coșeriu, 2004: 100), și din cutumele comunicative ale unei societăți. De pildă, pentru a ilustra valoarea artistică a creațiilor expresive din limba poporului român, D. Caracostea (2000: 105-106) analizează semnificația substantivului *privighetoare*. În limbile romanice occidentale - afirmă Caracostea - termenii care denumesc pasărea sunt genetic legați de o matrice lexicală din limba latină. Astfel, fr. *rossignol*, it. *usignuolo*, span. *ruiseñor* sau port. *rouxinol* provin din lat. *luscinia* (mai precis din diminutivul *lusciniola*), un compus cu sensul ‘aceea care cântă către lumina care se apropie’. O semnificație asemănătoare poate fi descoperită în germ. *Nachtigall* (cf și engl. *nightingale*), compus care face referire la ‘cântecul de noapte’ al păsării. Aceste concordanțe favorizează ipoteza existenței unei structuri lexicale mai vechi, de sorginte indo-europeană. Din „denumirile date de alte popoare, se vede că două au fost dominantele care se cereau să fie exprimate: cântecul și vraja lui nocturnă.” (Caracostea 2000: 106).

Spre deosebire de semnificația de tip descriptiv, existentă în principalele limbi vest-europene, termenul românesc este o creație metaforică, dat fiind că subst. rom. *priveghi*, de la care s-a format, prin derivare, cuvântul *privighetoare*, desemnează, în viața monahală, slujba de noapte și, în particular, cântecele nocturne ale slujbei. Astfel, *sacralitatea* slujbei religioase a devenit parte componentă a metaforei care denumește pasărea „cu viață mistică și haină modestă” (Caracostea 2000: 106).

Prin raportare la nivelele de manifestare, analiza expresivității constituie baza studiilor de stilistică, întrucât „delimitarea obiectului de cercetare al stilisticii impune raportarea conceptului de stil la conceptul de expresivitate. Stilul, este, de fapt, modul specific în care se constituie, există și se manifestă expresivitatea unui text” (Irimia 1999: 13).